

ВИХОВНА РОБОТА

Олена Балдинюк

РОЗВИТОК ДИТИНИ ЯК СУБ'ЄКТА СПІЛКУВАННЯ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬО-МИСТЕЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Дослідження характеристик спілкування молодших школярів, їх комунікативних можливостей виявили, що стосунки з оточуючими, особливо ровесниками, набувають для дитини цього віку особливого значення, стають об'єктом пізнання, оцінок і переживань, а знання про себе і своїх ровесників займають значиме місце в актуальному прошарку самосвідомості, складають основу її становлення як суб'єкта спілкування.

Прагнення молодших школярів до спілкування, взаємодії з ровесниками не співпадає з їх досвідом спільної діяльності: ще в достатній мірі не сформовані вміння регулювати власну поведінку у відповідності з метою спільної діяльності, налагоджувати стосунки взаємної залежності і відповідальності, що ґрунтуються на доброзичливості, підтримці партнера по взаємодії, позитивному емоційному фоні.

Вже в молодшому шкільному віці дитина здатна на прояви рефлексії, здатна на розуміння і усвідомлення не тільки якостей іншого, але й самої себе. Це відкриває нові можливості у формуванні особистості школяра, дає перспективу для педагогічного стимулювання комунікативної активності в молодшому шкільному віці, яка має ґрунтуватися на включенні дитини в спілкування, спрямоване на пізнання і розуміння інших людей, самої себе і стосунків, що складаються в міжособистісному спілкуванні.

За умови творчого підходу вчителя до формування комунікативного досвіду молодших школярів відкриваються можливості розв'язання одного з ключових завдань школи – підготовки учнів до життя в суспільстві, до соціальної взаємодії, виховання у кожної дитини прагнення і здатності розуміти і вірно оцінювати інших людей і саму себе, будувати свої стосунки з оточуючими на засадах гуманістичних цінностей культури. Свою специфічну «нішу» в цьому процесі може і повинно зайняти мистецтво, осягнення якого дитиною має мислитися як особливий вид спілкування, як *художня комунікація*.

Власне педагогічний аспект питання про роль мистецтва у становленні особистості полягає в тому, що воно стимулює емоційний та інтелектуальний розвиток індивіда, сприяє його духовному збагаченню, прилученню до загальнолюдського досвіду. Потенційна духовна цінність мистецтва реалізується, коли воно органічно включене в життєдіяльність дитини, стає художньо-образним пізнанням дійсності, її конкретно-чуттєвим відтворенням у процесі художньої творчості. Саме через музику і художнє слово, розвиток уяви і фантазії, збагачення в процесі мистецького

спілкування емоційного світу здійснюється, за Сухомлинським, духовний розвиток дитини («через красиве – до людського») [5].

Важливо підкреслити, що формуючий вплив мистецтва на особистість полягає в тому, що воно не лише збагачує і розширює індивідуальний комунікативний досвід, а й дає дитині вже певним чином *організований, художньо осмислений і сконцентрований в художніх образах досвід соціальної взаємодії*.

Якщо в педагогіці мистецтво традиційно розглядається як засіб формування естетичної культури особистості, зокрема художнього світогляду, смаків, мистецьких запитів, то акцентуація діалогово-комунікативної природи мистецького твору заставляє нас проаналізувати можливості мистецтва дещо під іншим кутом зору, а саме через призму його впливу на *формування дитини як суб'єкта спілкування, становлення її комунікативного досвіду*.

Важко переоцінити роль мистецтва у вихованні особистості, її орієнтації у соціумі, формуванні вміння правильно спілкуватися з навколишнім світом, у активному становленні комунікативного досвіду. Інакше кажучи, *для дитини художньо-мистецька діяльність може і повинна стати своєрідною школою міжособистісного спілкування*.

При цьому наголосимо, що у молодшому шкільному віці освоєння різновидів мистецтва має відбуватися переважно в ігрових формах. Зумовлено це не лише тим, що для дитини стихія гри є звичним станом, природним соціокультурним середовищем, але й ґрунтується на глибоких, органічних зв'язках самого мистецтва з грою, на їх спільних рисах: в обох випадках суттєвим є «вільний і творчий характер, обумовлений ... домінуванням суб'єкта над зовнішнім матеріалом, умовами та передумовами діяльності» [1, 179].

У контексті питання, що розглядається, важливо акцентувати великий вплив мистецтва саме на емоційну сферу особистості, бо взаємодія людини з оточуючим світом здійснюється насамперед завдяки чуттєвому спілкуванню. Впливаючи на дитину через переживання, мистецтво володіє унікальною здатністю робити будь-який факт предметом її емоційного відношення (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов). Однією з умов, що роблять можливим «проникнення» дитини у світ мистецьких образів, художнього вимислу, є розвиток у неї потреби і здатності до емоційно-естетичного співпереживання, емпатійного осягнення художнього змісту твору: естетичне почуття як духовне утворення визначає міру соціалізації особистості, свідчить про здатність індивіда сприймати світ в чуттєвих культурно розвинених формах.

Під час сприйняття мистецького твору актуалізуються такі емоційно-психологічні механізми, які за своєю суттю є механізмами спілкування. З допомогою цих специфічних психологічних механізмів – ідентифікації, співпереживання, синхронізації, навіювання, наслідування – у процесі ху-

дожнього сприйняття в дитини виникає можливість вийти за межі власного «Я», перебороти його просторово-часову обмеженість [2, 116], вступити у спілкування-діалог з героями твору і пережити, «приміряти» їх думки, вчинки на себе, через співучасть та ідентифікацію відтворити структуру чужого досвіду у власній життєдіяльності.

Основною метою спілкування школярів з мистецтвом, або *художньо-педагогічного спілкування* (О.П. Рудницька, І.В. Сипченко), є залучення учнів до цінностей мистецтва та подолання обмеженості їхнього індивідуально-духовного досвіду через засвоєння досвіду загальнолюдського. Молодші школярі в процесі спілкування з мистецтвом через особистісне ставлення до героїв накопичують досвід емпатійних переживань, який породжує особливе емоційне відношення до оточуючої дійсності, що виявляється в здатності співпереживати героям, подіям, естетично відгукуватися на явища природи, людські вчинки (С.Р. Хлебик).

Мистецтво через художнє узагальнення допомагає засвоїти школярам опосередкований інтегрований соціокультурний досвід людства, який стимулює їх подальше духовне вдосконалення. Через мистецтво «в найбільш безпосередній формі індивіду розкривається смисл людської культури» [4, 280]. Сприймаючи прекрасне в мистецтві, учень переходить від оцінки художніх образів до оцінки своїх внутрішніх станів, починає усвідомлювати свій внутрішній світ, по-новому переживати особисті якості, вчинки.

Розглянемо конкретніше потенційні можливості різних видів мистецтв у процесі становлення комунікативного досвіду молодшого школяра.

Сучасні уявлення про взаємозв'язок різновидів мистецтв, котрий ґрунтується на їх спільній естетичній природі та єдиних законах художнього мислення, закладені в естетико-філософських дослідженнях М.В. Алпатова, М.М. Бахтіна, Б.Р. Віппера, М.С. Кагана. У педагогічній теорії комплексний вплив мистецтв (літератури, музики, танцю, образотворчого мистецтва, театру), їх взаємодія у процесі художньо-педагогічного спілкування розглядаються як важливий принцип побудови системи естетичного виховання, поліхудожнього розвитку учнів (Ш.О. Амонашвілі, В.В. Ванслов, Г.М. Падалка, Л.М. Масол, Г.П. Шевченко). У ряді досліджень апробовано інтегрування різних видів художньої діяльності в естетичному вихованні дітей (Н.В. Аніщенко, Л.М. Баженова, Л.М. Масол, Н.А. Терентьева, Г.П. Шевченко, О.С. Чернова).

Оскільки діти молодшого шкільного віку відрізняються емоційною чутливістю, образно-синкретичним мисленням, зацікавленим пізнанням оточуючого світу, використання комплексу мистецтв (з установкою на «домінантний» вид мистецтва) стає потужним засобом виховного впливу, засобом спілкування і пізнання соціального досвіду через синтетичний художній образ. Суміжні модуси образотворення (музика, живопис, література, хореографія тощо) впливають на різні рівні сприйняття, отже,

підкреслює Н.М. Лупак [3], створюватимуть додатковий ефект, що посилить осягнення мистецького твору і художнього образу.

Як зазначає Г.П. Шевченко [7], взаємодія видів мистецтв через міжпредметні зв'язки, використання їх на уроках і в позакласній роботі закладає фундамент для творчої діяльності учнів, розвитку їх як суб'єктів спілкування: заняття мистецтвом дозволяють школяреві виразити власне «Я», своє бачення і сприйняття світу, людей, ставлення до них.

Безперечно, провідна роль серед різновидів мистецтва у становленні дитини як суб'єкта спілкування належить літературі, мистецтву художнього слова. Мовленнєве спілкування є основним засобом обміну думками, почуттями, у налагоджуванні людських стосунків, взаєморозуміння. Потрібно прагнути до того, підкреслював В.О. Сухомлинський, щоб життєдайне джерело рідної мови було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя, бо «найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила і виразність рідного слова» [5, 202].

Важливим засобом практичного оволодіння дитиною мистецтвом і виразністю рідного слова є художня література. Освоюючи літературні твори різних жанрів (вірші, оповідання, загадки, прислів'я, скоромовки, лічилки тощо), діти вчаться усвідомлювати настрої, переживання героїв, правильно оцінювати їхні вчинки, розмірковують над співвідношенням добра і зла, осмислюють власну поведінку і стосунки з товаришами, навчаються правил чемності і ввічливості. Через пізнання характерів літературних героїв школярі вчаться розуміти інших і самих себе, розбиратися в людях, набувають соціально-комунікативного досвіду. Разом з тим, важливо підкреслити, що для становлення комунікативного досвіду молодшого школяра є надзвичайно вагомим ще й інший бік справи: у процесі виразного читання і переказування текстів літературних творів діти збагачують лексичний склад мови, підвищують граматичну узгодженість слів, вчаться говорити переконливо, цікаво, тактовно, органічно і доречно використовувати позамовні засоби виразності (міміку, жести), вміло користуватися органами мовлення (диханням, модуляціями голосу, артикуляцією). Інакше кажучи, відбувається інтенсивне освоєння мови як засобу людського спілкування, удосконалюються мовленнєві вміння і навички дітей.

Прикладом синтезу двох мистецтв – літератури і музики – є пісня, в котрій словесний і музичний образи нероздільні, тут мовне і музичне інтонування становлять єдине ціле у процесі творення художнього образу. Тому, думаємо, переконливою є точка зору багатьох дослідників (Г.В. Довженок, К.М. Луганська, О.А. Федій та ін.), що розпочинати опанування музичного мистецтва дітьми доцільно з вивчення інтонаційної мови української пісні, в першу чергу одного із стародавніх жанрів – народної дитячої пісні: вона відповідає психофізіологічному розвитку дитини, її метроритмічна та інтонаційна структура підпорядкована рухам, що

дає можливість пісні бути органічною частиною забав та ігор.

У процесі музикування, співу відточується особлива чутливість слуху до найтонших модуляцій людського голосу, діти вчаться передавати за допомогою інтонаційної виразності відтінки змісту, почуттів, у них формуються необхідні комунікативні якості (витривалість голосового апарату, звучність і польотність голосу, його звуковисотна пластичність, багатий обертонами тембр, правильне дихання, чітка дикція).

З музикою тісно пов'язане мистецтво танцю, власне хореографічний образ виникає з музично-ритмічних рухів, доповнюваних пантомімою.

Мистецтво хореографії має багатовікову історію розвитку, в його основі лежить потреба людини виразити свої почуття засобами пластики тіла. Оскільки емоційний стан людини виражається не тільки в голосі, але і в її жестикуляції, характері рухів, історично виникла і поступово сформувалась ціла система хореографічних засобів, мова танцю: узгоджене і послідовне поєднання рухів (рук, ніг, корпусу, голови), різноманітний ритм яких фіксується в танцювальних позах, жестах, пластиці, міміці.

У процесі занять танцем учень відшліфовує соціально-перцептивне вміння легко «читати» відтінки почуттів, настрою іншої людини за її мімікою, позами, жестами; власна ж комунікативна поведінка школяра як суб'єкта спілкування стає більш експресивно-виразною, гнучкою, розкутою, зрозумілою для оточуючих.

Крім того, хореографія, як мистецтво колективне, сприяє формуванню у дітей якостей, важливих для ефективного спілкування: товариськості, толерантності, уважності, навичок спільної праці. Збагачується загальна культура учнів, вони привчаються до охайності, дисциплінованості, набувають гарних манер, стрункої постави, вчаться легко і граціозно рухатись. Одним словом, для збагачення загальнокультурного та власне комунікативного потенціалу молодших школярів необхідно сміливіше використовувати виховні можливості хореографії, тим більше, що танець є одним з найпопулярніших видів мистецтва серед дітей цього віку.

Осмилюючи вплив мистецтва на процес формування дитини як суб'єкта спілкування, потрібно підкреслити важливість одного з його різновидів – театрального мистецтва. Особливістю театральної діяльності є синтезування різних видів художньої творчості воедино: художнє слово, драматична дія, музика, танець, пантоміма, декорації та атрибути, створені в процесі образотворчої діяльності. Введення викладання елементів театрального мистецтва в загальноосвітню школу здатне ефективно вплинути на навчально-виховний процес через створення доброзичливої атмосфери в класі, підвищення культури поведінки учнів, забезпечення умов для формування у молодших школярів психічних новоутворень.

Учителям початкових класів варто звертати більшу увагу на використання засобів театрального мистецтва як на уроці (дидактичні, сюжетно-рольові ігри), так і в позакласно-виховній роботі (театралізовані свята,

ляльковий театр, вертеп, театр казок тощо), оскільки театр за своєю психологічною сутністю є найближчим до ігрової діяльності молодших школярів, відповідає їх ігровій стихії, емоційній відкритості, задовольняє потребу до перевтілення.

У театральній грі, імпрровізаціях на задану тему-образ, в етюдах на перевтілення формується здатність суб'єкта художнього спілкування до розуміння інших людей (характерів, вчинків), збагачується емоційна чутливість, розвиваються комунікативні здібності дитини. Адже учень-актор повинен володіти спостережливістю, увагою, такими засобами спілкування, як добра дикція, інтонаційна різноманітність мовлення, виразна міміка, пластика тіла. З точки зору набуття молодшими школярами досвіду спілкування важливо також, що створення художнього образу протікає на очах у глядачів. Особливо це стосується дітей сором'язливих, скутих, яким театральньо-ігрова діяльність може допомогти перебороти невпевненість у собі, підвищить їхню самооцінку, навчить вільно і невимушено триматися на людях.

Тут доречно наголосити на одному з різновидів театральної діяльності, який є особливо актуальним для дітей молодшого шкільного віку, – грі-драматизації за сюжетами українських народних казок. Кажуть, що світ казки – це світ, побачений очима дитини. Дійсно, казка, як один з улюблених жанрів художньої творчості, близька і зрозуміла довірливій дитячій душі, схильній до фантазії, вимислу. Українській народній казці, зауважує Н.Є. Хіміч [6], притаманні динамізм сюжету, виразність образів, доступність мови твору, тобто саме ті якості, котрі дозволяють успішно використовувати сюжети казок для дитячих ігор-драматизацій.

Коли дитина слухає чи розігрує казку, вона осягає фундаментальні світоглядні відношення добра і зла. Фактично казкові художні образи виступають для дитини як нормо-моделі комунікативної поведінки, причому одразу в двох аспектах: ціннісно-смісловому (добро, зло, справедливість, відвага) і процесуально-технологічному (мова героїв, експресія комунікативної поведінки, колізії стосунків, художні виражальні засоби як мова спілкування тощо).

Ідентифікуючи себе з казковими героями, діти беруть за взірці добрі вчинки та якості персонажів, а негідну поведінку (завдрощі, грубість, хвалькуватість) піддають осуду. Розігруючи ролі, діти вчаться аналізувати хороші та погані вчинки, передавати своє ставлення до уявного казкового героя, засвоюють зразки комунікативної поведінки, оволодівають засобами спілкування: виразним, інтонаційно багатим мовленням, мімікою, експресією жестів, поз, розвивають уміння відчувати і розуміти партнерів.

Отже, мистецтво взяте у всій різноманітності видів і жанрів, є потужним джерелом розвитку духовного потенціалу особистості. В соціально-педагогічному сенсі мистецтво виступає як суспільно доцільний спосіб виховного впливу на індивіда, формування його світогляду,

моральності, досвіду соціальної поведінки. Воно відтворює особистість цілісно, впливаючи на всю структуру свідомості і самосвідомості, формує універсальні людські здібності, важливі для будь-якої діяльності і спілкування.

Комунікативний підхід до мистецтва дозволяє зрозуміти сприйняття дитиною художнього образу як діалог-спілкування з думками, почуттями, втіленими в творі, з особистістю самого автора. А враховуючи той факт, що діти молодшого шкільного віку відрізняються особливою емоційною чутливістю, підвищеною сприйнятливістю і вразливістю, чуттєво-образним мисленням, яскравою фантазією, можна стверджувати: різновиди мистецтва через засоби художньої виразності (звуки, фарби, пластику тіла, інтонацію слова) можуть суттєво впливати на формування дитини як суб'єкта спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Иванов В. П. Человеческая деятельность – познание – искусство / В. П. Иванов. – К. : Наукова думка, 1977. – 251 с.
2. Культура жизни личности : Проблемы теории и методологии социально-психологических исследований / Л. В. Сохань, В. А. Тихонович, Е. А. Донченко и др. – К. : Наукова думка, 1988. – 192 с.
3. Лупак Н. М. Формування компетентностей вчителя мистецьких дисциплін : [Електронний ресурс] / Н. М. Лупак // Проблеми сучасної педагогічної освіти : педагогіка і психологія : Вип.19, ч. 2. – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/pspo/2008_19_2/doc_pdf/Lupak_st.pdf
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5-ти т. – К. : Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–279.
5. Хімич Н. Є. Готується гра-драматизація (за сюжетами українських народних казок) / Н. Є. Хімич // Початкова школа. – 1996. – № 3. – С. 21–22.
6. Шевченко Г. П. Взаимодействие искусств в эстетическом развитии ребенка / Г. П. Шевченко // Советская педагогика. – 1982. – № 6. – С. 61–65.